

Jos Smeets
DE GESCHIEDENIS VAN DE
NEDERLANDSE
POLITIE

Verdeeldheid en eenheid in
het rijkspolitieapparaat

Verdeeldheid en eenheid in het rijkspolitieapparaat is een van de vijf publicaties van het onderzoeksprogramma “De geschiedenis van de Nederlandse politie”. Het programma is mede mogelijk gemaakt dankzij financiële bijdragen van de ministeries van Justitie en van BZK, de politiekorpsen Haaglanden, Utrecht, Rotterdam-Rijnmond, Amsterdam-Amstelland, het KLPD, Groningen, Limburg-Zuid, de Politieacademie en de Koninklijke Marechaussee.

De andere publicaties zijn:

Cyrille Fijnaut – *De geschiedenis van de Nederlandse politie*
Cyrille Fijnaut – *Een staatsinstelling in de maalstroom van de geschiedenis*
Guus Meershoek – *De Gemeentepolitie in een veranderende samenleving*
Ronald van der Wal – *De vakorganisatie en het beroepsonderwijs*

De illustraties in dit boek zijn afkomstig van het Marechausseemuseum (MM) in Buren en het Nederlands Politie­museum (NPM) in Apeldoorn.

Afbeeldingen omslag: *boven* vlnr: Rijksveldwachters op appèl (NPM); Politietroepen in Rotterdam Crooswijk ter beteugeling van de rellen in de zomer van 1934 (MM); Porsche van het Korps Rijkspolitie tijdens een controle op de autosnelweg begin jaren zeventig (NPM); Leden van het Korps Landelijke Politiediensten te water (Fons Sluiter); *onder*: Commandant der Koninklijke Marechaussee generaal-majoor Van Haeften op inspectiereis (MM).

Omslagontwerp: Mesika Design, Hilversum
Binnenwerk: Velotekst (B.L. van Popering), Zoetermeer
Druk en afwerking: Drukkerij Wilco, Amersfoort

© 2007 Jos Smeets, Utrecht

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

ISBN (10) 90 8506 276 4
ISBN (13) 978 90 8506 276 9
NUR 680

www.uitgeverijboom.nl

Voorwoord

Dit boek is het resultaat van een onderzoek naar de geschiedenis van het rijkspolitieapparaat in Nederland sinds het midden van de negentiende eeuw. Dit onderzoek vormde een deel van het project “De geschiedenis van de Nederlandse politie”, dat op initiatief van mr. J. Wiarda, voormalig korpschef van de Gemeentepolitie en regiopolitie Utrecht en de regiopolitie Haaglanden, in mei 2000 feitelijk van start kon gaan dankzij de financiële middelen die daartoe speciaal werden verschaft door de regiopolitiekorpsen Amsterdam-Amstelland, Haaglanden, Rotterdam-Rijnmond, Utrecht, Groningen en Limburg-Zuid, het Korps Landelijke Politiediensten, de Koninklijke Marechaussee en de ministeries van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties en Justitie. De twee andere onderdelen van dit project betreffen het onderzoek naar de geschiedenis van de Gemeentepolitie, dat werd uitgevoerd door dr. G. Meershoek, en het onderzoek naar de geschiedenis van het politievakbondswezen en het politieonderwijs, dat werd verricht door dr. R. van der Wal. De resultaten van deze twee deelonderzoeken zijn eveneens verwoord in studies die deel uitmaken van de reeks waarin dit boek verschijnt. De leiding van dit project werd toevertrouwd aan prof. dr. C. Fijnaut. Hij schreef – met de medewerking van de anderen – het algemene deel in deze reeks waarin de uitkomsten van het gehele onderzoek zijn samengebracht. Wie is geïnteresseerd in andere onderdelen van de geschiedenis van de Nederlandse politie dan de evolutie van het rijkspolitieapparaat, doet er dus goed aan de andere delen van deze reeks te raadplegen.

De term “rijkspolitieapparaat” vormt een vlag die werkelijk een hele lading dekt. Voor de Tweede Wereldoorlog had zij bovenal betrekking op de Koninklijke Marechaussee – het oudste en nog steeds bestaande rijkspolitiekorps van Nederland – op de Rijksveldwacht – een korps dat in 1856 tot stand werd gebracht maar na de samenvoeging met de Koninklijke Marechaussee tijdens de Tweede Wereldoorlog niet meer als zodanig werd heropgericht – en op het Korps Politietroepen – een korps dat kort na de Eerste Wereldoorlog werd opgericht maar in de Tweede Wereldoorlog hetzelfde lot onderging als de Rijksveldwacht. Het algemene politiekorps dat gedurende de Duitse bezetting werd gevormd en na afloop van deze oorlog werd ontbonden, droeg de naam Marechaussee/Gendarmerie. Het werd in 1945 grotendeels vervangen door het Korps Rijkspolitie en op onderdelen door de heropgerichte Koninklijke Marechaussee. In het raam van de politiereorganisatie

die werd bezegeld met de Politiewet 1993 verdween het Korps Rijkspolitie weer van het toneel en werd het in belangrijke mate vervangen door het Korps Landelijke Politiediensten. De Koninklijke Marechaussee werd buiten deze reorganisatie gehouden en bleef dus voortbestaan op de voet van bepalingen die onder meer in 1988 werden ingelast in de Politiewet 1957.

Het ligt voor de hand dat wie de geschiedenis van een apparaat wil bestuderen die zo bewogen is geweest, voor zijn bronnenonderzoek zeer afhankelijk is van vele instellingen en personen. Dit is de plaats om hen voor hun hulp te bedanken. Allereerst gaat mijn persoonlijke dank uit naar S. Plantinga en G. Boink, vraagbakens bij het Nationaal Archief voor de soms het spoor bijster zijnde onderzoeker. Bij de ministeries van Justitie en Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties stonden M. van Rijn en C. McDonald altijd klaar om gehoor te geven aan mijn wens om grote hoeveelheden archiefmateriaal in te zien. H. van Bruggen en E. Wolse deden hetzelfde als ik weer eens op bezoek was om kennis te nemen van de archieven van het ministerie van Defensie te Rijswijk. Alle medewerking en meer kreeg ik van het Politieuseum te Apeldoorn en het Marechausseemuseum te Buren. De directeur van het Politieuseum T. Pauka en conservator J. Breukers leenden, ondanks de strikte regels, alles uit wat voor deze studie van belang was. Bibliothecharis H. van Wamelen dank ik voor zijn expertise als ik weer eens iets uitgezocht wilde hebben. In hun gastvrijheid deden de directeurs van het Marechausseemuseum, F. van Lier en S. Klijnhout, het moet gezegd, hier niet voor onder. Hun medewerkers J. Mintjes en wijlen F. Crul probeerden mij iedere wens van de ogen af te lezen. Tot slot dank ik allen – met name D. Wijmer, oud-collega bij het Haagse korps en lid van de ambtelijke begeleidingscommissie – die gedurende dit project met mij van gedachten hebben gewisseld en mij vaak waardevolle informatie wisten te verstrekken.

Jos Smeets
Oktober 2006

Inhoud

HOOFDSTUK 1 **Algemene inleiding** 15

Wat wordt in deze studie verstaan onder het rijkspolitieapparaat 15

De aard en omvang van het bestaande onderzoek 17

De opzet en relevantie van deze studie 19

De bronnen waar dit onderzoek op is gebaseerd 23

De indeling van deze studie 25

HOOFDSTUK 2 **Het ontstaan van een duaal rijkspolitieapparaat** 29

Inleiding 29

Thorbecke en het Nederlandse politiewezen 30

De Nederlandse politie vóór de oprichting van de Rijksveldwacht 37

De Koninklijke Marechaussee 37

De Gemeentepolitie 45

De noodzaak tot hervorming 47

De betekenis van de Gemeentewet 1851 voor de organisatie
van het politiewezen 50

De eerste jaren van de Rijksveldwacht 57

Besluit 62

HOOFDSTUK 3 **De eerste scheuren in een conflictueus rijkspolitieapparaat** 63

Inleiding 63

De discussie over het bestaande politiebestedel 64

Een verdeeld parlement 64

De publieke discussie over de inrichting van de politie 66

*De voorkeur van minister Modderman voor de Koninklijke Marechaussee;
de staatscommissie van 1881* 68

Nederland tot aan 1900 71

De nationale metamorfose 71

De politieke handhaving van de openbare orde onder druk 76

De toenemende spanningen in het rijkspolitiebestedel 80

De Rijksveldwacht in de problemen 80

De Koninklijke Marechaussee wint het pleit 85

De toenemende strijd in en om het rijkspolitiebestel 88

Rijksveldwacht contra de Koninklijke Marechaussee 88

Een nieuwe ronde in de publieke discussie 92

De origine van de Rijksrecherche 95

Besluit 97

HOOFDSTUK 4 De verdere verdeeldheid van het rijkspolitieapparaat: van de Commissie-Kist tot de oprichting van het Korps Politietroepen 99

Inleiding 99

De Commissie-Kist: een gemiste kans? 100

De opdracht van de minister van Justitie 100

De conclusies van de Commissie-Kist 102

De afzonderlijke nota's van Kist, Franken en Voormolen 107

Reacties op het rapport van de Commissie-Kist 110

De rijkspolitiekorpsen kort vóór de Eerste Wereldoorlog 112

De toestand bij de Koninklijke Marechaussee 112

De toestand bij de Rijksveldwacht 119

Nederland in de Eerste Wereldoorlog 125

De (rijks)politiekorpsen in oorlogstijd 130

De Gemeentepolitie 130

De Koninklijke Marechaussee 134

De Rijksveldwacht 137

De repressieve repercussies van de Novemberrevolutie: de Bijzondere Vrijwillige Landstorm, de Centrale Inlichtingendienst en het Korps Politietroepen 139

De Novemberrevolutie 139

De vorming van de Bijzondere Vrijwillige Landstorm 143

De oprichting van een inlichtingendienst 144

De oprichting van het Korps Politietroepen 146

Besluit 149

HOOFDSTUK 5 Het politievraagstuk wordt nijpend; controverses tot het Rijkspolitiebesluit 1935 151

Inleiding 151

Het Korps Politietroepen en de crisis binnen de Koninklijke Marechaussee 152

Gerardus Antonius van Haften en het (Rijks)politevraagstuk 152

De toenemende onenigheid in de Koninklijke Marechaussee 157

De Koninklijke Marechaussee contra het Korps Politietroepen 162

Nederland gedurende het interbellum 167

De crisis van 1922 en de gevolgen voor het rijkspolitieapparaat 173

De bezuinigingen en het Korps Politietroepen 173

De bezuinigingen op de Koninklijke Marechaussee en de Rijksveldwacht 176

De voortzetting van de discussie in de jaren twintig 179

De jaren twintig en de werking van de rijkspolitiekorpsen	181
<i>De beperkte specialisatie van de taakuitvoering</i>	181
<i>De toestand van de Rijksveldwacht</i>	186
<i>De toestand van de Koninklijke Marechaussee</i>	187
<i>1929: een rampjaar voor de reputatie van de politie</i>	189
<i>De lessen geleerd?</i>	192
De economische crisis, oproeren en het rijkspolitiewezen	196
<i>De voorstellen van de Commissie-Welter</i>	196
<i>Twee katalysatoren van het politiebeleid: de mouterij op</i>	
<i>De Zeven Provinciën en het Jordaanoproer</i>	200
<i>De nasleep van het oproer: militarisering van de Gemeentepolitie</i>	
<i>en de Rijksveldwacht</i>	202
Besluit	207
 HOOFDSTUK 6 Van het Rijkspolitiebesluit 1935 tot aan de Duitse bezetting	209
Inleiding	209
Het offensief van het ministerie van Justitie in de sfeer van de ordehandhaving	210
<i>Het Rijkspolitiebesluit 1935: een omstreden besluit</i>	210
<i>De nutteloosheid van de Commissie-Donner</i>	216
Het offensief van het ministerie van Justitie in de sfeer van de opsporing	222
<i>De centrales verbonden aan de grote steden</i>	222
<i>Centralisatie van de Recherche; de basis voor de Rijksrecherche centrale gelegd</i>	230
Het offensief van het ministerie van Justitie in de	
sfeer van het inlichtingenwerk	234
De affaire-Oss	236
De relaties met het buitenland	243
<i>Marius Cornelis van Houten en de internationale politiesamenwerking</i>	243
<i>De verslechterende relaties met de Duitse politie</i>	248
De komst van het Derde Rijk en de vluchtelingenproblematiek	252
<i>De Koninklijke Marechaussee en de jodenvervolging</i>	252
<i>De politieke aanpak van de zogenaamde "zigeunerproblematiek"</i>	256
Besluit	258
 HOOFDSTUK 7 Het begin van de bezetting en de unificatie van de	
rijkspolitiekorpsen voorjaar 1940 tot voorjaar 1941	261
Inleiding	261
De meidagen en zomer van 1940	263
<i>De landsverdediging en de rol van de militaire politieorganen</i>	263
<i>Nederland wordt een Reichskommissariat; consequenties</i>	
<i>voor de Nederlandse politie</i>	268
<i>De liquidatie van het Korps Politietroepen en de snelle uitbreiding</i>	
<i>van de civiele politie</i>	272

<i>De rol van de secretarissen-generaal van Binnenlandse Zaken en Justitie</i>	275
De weg naar meer eenvormigheid; van zomer 1940 tot zomer 1941	277
<i>Eerste aanwijzingen van de Höhere SS- und Polizeiführer</i>	277
<i>Het Directoraat-Generaal van Politie en Generale Inspectie der Nederlandse Politie</i>	282
<i>Op weg naar de Februaristaking van 1941</i>	284
<i>Pro en contra de NSB; gevoelens binnen de Marechaussee en de Rijksveldwacht</i>	287
<i>Officieren van de Marechaussee</i>	293
<i>Officieren van de Rijksveldwacht</i>	298
<i>Het einde van de Rijksveldwacht; de Marechaussee verder versterkt</i>	301
Besluit	303
 HOOFDSTUK 8 Oplopende druk en toenemende weerzin	
Zomer 1941 tot voorjaar 1943 305	
Inleiding	305
De Duitse greep verder versterkt	306
<i>De gevolmachtigde voor de reorganisatie van de Nederlandse politie</i>	306
<i>Rauters toekomstplannen na de eerste reorganisatie</i>	310
<i>De verhoudingen met Duitse politieorganen; nationaal en internationaal</i>	312
Toenemende Duitse onderdrukking; van jodenvervolgving en <i>Arbeitseinsatz</i>	323
De verdere reorganisatie van de Rijkspolitie	328
<i>De (Rijks)Recherchecentrale</i>	328
<i>De Centrale (Crisis)Controledienst en de Dienst voor de Prijsbeheersing</i>	331
<i>De politieopleiding nieuwe stijl en de Marechaussee</i>	334
Politieoptreden in bezettingstijd	338
<i>De Nederlandse politieman in het nauw</i>	338
<i>De inschakeling van de politie in de bezettingsmachinerie</i>	343
<i>De dagelijkse politiepraktijk</i>	348
<i>De Marechaussee gedemoraliseerd</i>	351
Besluit	355

HOOFDSTUK 9 Van groeiend verzet, Duitse terreur en politiezuiveringen
Zomer 1943 tot zomer 1946 357

Inleiding	357
Rauter: tussen succes en mislukking	359
<i>Het sluitstuk van de reorganisatie van de Nederlandse politie, 1 maart 1943</i>	359
<i>Collaboratie binnen de gelederen van de Marechaussee</i>	363
<i>Rauters maatregelen tegen onderduikende politiemannen</i>	373
<i>Rauters desillusie over de Nederlandse politie</i>	378
De kleine oorlog binnen de (Rijks)politie	382
<i>Methoden van gewapend verzet; de liquidatie van foute politiemensen</i>	382
<i>Andere vormen van verzet binnen de (Rijks)politie</i>	386

De laatste fase; herfst 1944 tot lente 1945	391
<i>Het zuiden bevrijd; de installatie van het Militair Gezag</i>	391
<i>Het naoorlogse rijkspolitieapparaat; botsende plannen en ideeën</i>	394
<i>Van represailles, hongerwinter en oorlogshandelingen</i>	399
De politiezuiveringen	402
<i>De rol van het Militair Gezag in de politiezuivering</i>	402
<i>De politiezuivering in cijfers</i>	405
Besluit	408
HOOFDSTUK IO	De rol van het Korps Rijkspolitie en de Koninklijke Marechaussee in de naoorlogse samenleving 1945-1967
Inleiding	411
Van het Politiebesluit 1945 tot de Politiewet 1957	414
<i>De merkwaaardige totstandkoming van het Politiebesluit 1945</i>	414
<i>De oprichting van het Korps Rijkspolitie</i>	420
<i>Naweeën van de oorlog; gespannen relaties binnen de top van het Korps Rijkspolitie</i>	426
<i>Interpol, het Bureau Criminele Voorlichting en de Rijksrecherche</i>	428
<i>De rol van de Koninklijke Marechaussee in het veranderde rijkspolitiebestel</i>	431
<i>Het politievraagstuk als onopgelost Nederlands probleem; de Commissie-Langemeijer</i>	436
<i>De geboorte van de eerste Nederlandse Politiewet; een minimum aan verandering</i>	440
<i>Rivaliteiten tussen het Korps Rijkspolitie en de Koninklijke Marechaussee</i>	443
De invloed van de Koude Oorlog op het rijkspolitieapparaat	448
<i>Toenemende internationale spanning; van Potsdam tot Cuba-crisis</i>	448
<i>De organisatie "Steun Wettig Gezag" en de oprichting van de reserve-rijkspolitie</i>	451
<i>De taak van het Korps Rijkspolitie en de Koninklijke Marechaussee in relatie tot de Koude Oorlog</i>	455
<i>De opeenvolgende Nederlandse veiligheidsdiensten: BNV, CVD en BVD</i>	458
Het Korps Rijkspolitie en zijn taakuitoefening	462
<i>Het Korps Rijkspolitie in een buitengewone rol; de watersnoodramp van 1953</i>	462
<i>Specialisatie en professionalisatie bij het Korps Rijkspolitie</i>	464
<i>Het Korps Rijkspolitie en de ontevredenheid met het imago</i>	472
Besluit	476

HOOFDSTUK II Politie in verandering

De aanpassing van het rijkspolitiebestel aan
nieuwe tijden 1967-1981 481

Inleiding 481

De implicaties van de Amsterdamse ordeverstoringen voor het
(Rijks)politiebestel 483

*De verschillende gevolgen van de ongeregelde heden in
Hollandscheveld en Amsterdam 483*

Het onderzoek van de Commissie-Enschede 485

Discussies binnen en buiten het parlement 487

*De Amsterdamse woelingen; gevolgen voor Korps Rijkspolitie en
Koninklijke Marechaussee 490*

De invloed van het terrorisme op de inrichting van het rijkspolitieapparaat 496

Terrorisme van eigen bodem 496

Terroristische groeperingen van buitenlandse herkomst 498

*De oprichting van de BBE en de BSB: antwoorden op nieuwe dreigingen bij het
Korps Rijkspolitie en de Krijgsmacht/Koninklijke Marechaussee 499*

De militaire antiterrorisme-eenheden in het militair-burgerlijke spanningsveld 502

De ongelijke evolutie van het Korps Rijkspolitie en de
Koninklijke Marechaussee 504

De reorganisatie van het Korps Rijkspolitie en de Stopwet 504

Het rapport Politie in verandering 506

De Werkgoep-Lutken 508

De verdere specialisatie bij het Korps Rijkspolitie 511

De ontwikkelingen bij de Koninklijke Marechaussee 515

De krakersrellen en de rijkspolitiekorpsen 517

Het optreden van het Korps Rijkspolitie en de Koninklijke Marechaussee 517

Oplopende spanningen tussen de korpsen 519

De actie in de Piersonstraat en haar gevolgen 523

Besluit 526

HOOFDSTUK 12 Opnieuw een duaal rijkspolitieapparaat 529

Inleiding 529

Nederland in de jaren tachtig 531

Van de ontwerp-Politiewet 1980 tot de Politiewet 1993 535

De ontwerp-Politiewet 1980 535

De herziening van de Politiewet in 1988 537

De contouren van een regionale politie 541

De Politiewet 1993; nog steeds een verdeeld rijkspolitieapparaat 543

De Europese Unie en het (Rijks)politieapparaat 548

Van kansen en bedreigingen; het akkoord van Schengen 548

De gevolgen van Schengen voor de Koninklijke Marechaussee 553

<i>De rol van de Koninklijke Marechaussee in vredesmissies</i>	556
<i>De rol van de Koninklijke Marechaussee in de binnenlandse veiligheid</i>	558
De verhouding tussen de Koninklijke Marechaussee en het Korps Rijkspolitie	559
<i>De discussie over de positie van de Koninklijke Marechaussee in het politiebestel voortgezet</i>	559
<i>Het Korps Rijkspolitie tussen hoop en vrees</i>	562
<i>De overdracht van Schiphol aan de Koninklijke Marechaussee</i>	566
Besluit	568

HOOFDSTUK 13 Algemeen besluit	571
De opbouw van een verdeeld rijkspolitieapparaat	571
De omstreden eenmaking van de Rijkspolitie in oorlogstijd	574
Het Korps Landelijke Politiediensten én wederom de Koninklijke Marechaussee: de eenheid opgegeven	576

Lijst van afkortingen	581
------------------------------	-----

Bijlagen	585
-----------------	-----

Bibliografie	595
---------------------	-----

Personenregister	611
-------------------------	-----

Algemene inleiding

Wat wordt in deze studie verstaan onder het rijkspolitieapparaat

In deze studie – haar titel geeft dat al ampel aan – staat de geschiedenis van het Nederlandse rijkspolitieapparaat sinds het einde van de negentiende eeuw centraal. Zoals reeds kort in het voorwoord is aangestipt staat de term “apparaat” niet voor een en dezelfde instelling. Het tegendeel is eerder waar. Het rijkspolitieapparaat heeft in de voorbije eeuwen allerlei vormen aangenomen en is sterk geëvolueerd. Het is daarom passend om hier meteen te vermelden dat in de keuze voor de term “rijkspolitieapparaat” ligt besloten dat alle militaire, bestuurlijke en justitiële instellingen en autoriteiten die in het verleden op de een of andere manier iets te zeggen hebben gehad over één of meer van de diensten die deel uitmaakten van dit apparaat, niet rechtstreeks en volop het object van het onderhavige onderzoek hebben uitgemaakt. Zij komen hierna aan de orde in zoverre het nodig is om organisatie en werking van de betrokken diensten te kunnen begrijpen.

De geschiedenis van het rijkspolitieapparaat start in wezen op het moment van de invoering van de Franse gendarmerie bij de inlijving van het Koninkrijk Holland in het Franse keizerrijk in 1810 en bij de (her)inrichting van dit militaire politiekorps onder de naam van *Maréchaussée* in de zuidelijke provincies van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden in oktober 1814. In de jaren 1840-1850 was er in de volksvertegenwoordiging bij herhaling discussie over de vraag of dit korps al dan niet ook in het noorden van Nederland moest worden gevestigd. Uiteindelijk werd er in 1856 beslist dat er een andere Rijkspolitiedienst in het noorden moest komen. Dit werd de burgerlijke Rijksveldwacht. Vanaf het midden van de negentiende eeuw kende Nederland dus een duaal rijkspolitieapparaat waarin twee korpsen functioneerden en die territoriaal van elkaar waren gescheiden.

Dit duale systeem werkte aanvankelijk goed, maar het borg de potentie voor allerlei spanningen in zich. De eerste problemen dienden zich aan met het begin van de grootschalige ordeverstoringen in de provincies Friesland, Groningen en Drenthe in de tweede helft van de jaren tachtig van de negentiende eeuw. Uitbreiding van de politie in deze contreien werd urgent geacht. De vraag was welk rijkspolitiekorps daarvoor het meest geschikt was. Na enig gebakkelei werd de Koninklijke *Marechaussee* naar de betrokken provincies gezonden omdat in deze uitgestrekte gebieden een bereden, dus meer mobiele politiedienst gewenst

was. Deze keuze voor de Koninklijke Marechaussee deed de verhouding tussen de beide rijkspolitiekorpsen geen goed. Naijver tussen het gendarmeriekorps en de Rijksveldwacht stak met de territoriale expansie van de Koninklijke Marechaussee de kop op.

Het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog betekende dat de discussie over het Nederlandse rijkspolitieapparaat voorlopig op de achtergrond raakte. Er waren immers belangrijkere kwesties aan de orde. De Novemberrevolutie van 1918 luidde echter het begin van een nieuwe fase voor het rijkspolitieapparaat in. De angst voor een sociale omwenteling deed bij de regering de vraag rijzen of het bestaande (rijks)politieapparaat wel voldeed. De twijfel die daarover bestond was aanleiding voor de oprichting van de Centrale Inlichtingendienst, de Bijzondere Vrijwillige Landstorm en het Korps Politietroepen. Het Korps Politietroepen was bedoeld om de reguliere politie bij te staan in het geval van grootschalige onlusten. Met de komst van het Korps Politietroepen werd het voorheen duale rijkspolitieapparaat nog verder gecompliceerd. Vooral binnen de Koninklijke Marechaussee werd het nieuwe korps als een ondergeschoven kind ervaren. Het duurde dan ook niet lang voordat de naijver tussen Rijksveldwacht en Koninklijke Marechaussee nog eens werd aangevuld met wrijving tussen de Koninklijke Marechaussee en het Korps Politietroepen.

Aan het bestaande driedelige rijkspolitieapparaat kwam een einde bij het begin van de Duitse bezetting. In juli 1940 werd het Korps Politietroepen opgeheven en werd het grootste deel van de betrokken soldaten opgenomen in de Gemeentepolitie, de Rijksveldwacht en de Marechaussee. Voor de Duitsers was dit echter geenszins voldoende. In maart 1941 werd de Rijksveldwacht opgeheven en werden haar leden opgenomen in de Marechaussee. In het laatste korps werden per 1 maart 1943 – de derde en laatste reorganisatie gedurende de bezettingstijd – ook de gemeenteveldwachters opgenomen. Door de Duitse bemoeienis kreeg het Nederlandse rijkspolitieapparaat dus een eenvormigheid die het voor 1940 nooit had gekend.

Tegen het einde van de Tweede Wereldoorlog was het duidelijk dat de politieke erfenis van Duitse origine niet kon blijven voortbestaan. In 1945 kwam er een politiebesluit dat inhield dat er één burgerlijk Korps Rijkspolitie zou worden opgericht, dat onder het ministerie van Justitie zou vallen. De Koninklijke Marechaussee werd daarmee de grote verliezer, aangezien dit korps naar de rand van het politiebestel werd gemanoeuvreed. Opvallend aan het nieuwe Korps Rijkspolitie was dat het een amalgaam leek van de beide vooroorlogse rijkspolitiekorpsen. Het uniform en de hiërarchische structuur deden aan de Koninklijke Marechaussee denken terwijl het hier toch echt een burgerlijk korps betrof. Minder in het oog springend was dat de territoriale organisatie van het korps min of meer was overgenomen van de organisatie die door de Duitsers gedurende de oorlog was ingevoerd. In zekere zin was er dus sprake van een cesuur maar ook van continuïteit met de situatie van vóór de Tweede Wereldoorlog en de situatie zoals die na 1 maart 1943 was ontstaan.

Met de Politiewet 1993 viel uiteindelijk het doek voor het Korps Rijkspolitie. Het korps maakte plaats voor de regionaal georganiseerde politie en het Korps Landelijke Politiediensten. De Koninklijke Marechaussee, die na 1945 naar de marge van het politiebestedel was verbannen, maakte vanaf het begin van de jaren zeventig door de bijstand die ze verleende aan de Gemeentepolitie van Amsterdam en Den Haag een comeback. Haar rol tijdens de krakersrellen in de jaren zeventig en tachtig legde het korps geen windeieren. Het kon blijkbaar niet worden gemist bij de handhaving van de openbare orde. In 1988 werd de positie van de Koninklijke Marechaussee verder versterkt na een herziening van de Politiewet waarin het korps werd opgenomen. Als bekroning kon de Koninklijke Marechaussee begin jaren negentig ook de politiedienst op Schiphol overnemen van het zieltogende Korps Rijkspolitie. Momenteel is het oudste rijkspolitiekorps van ons land ook een van de grootste korpsen.

In deze geschiedenis zal niet alleen aandacht worden besteed aan de voornoemde korpsen die wat men het algemene rijkspolitieapparaat zou kunnen noemen uitmaken. Ook de op nationaal niveau georganiseerde researchediensten, ondersteunende diensten en internationale relaties zullen aan de orde komen. Waar nodig zullen in deze geschiedenis ook bijzondere rijkspolitiediensten de revue passeren. Hier moet men vooral denken aan inlichtingen- en veiligheidsdiensten zoals bijvoorbeeld GSM en de Binnenlandse Veiligheidsdienst. Aangezien zij echter niet het centrale thema van dit boek vormen, worden zij alleen behandeld waar het hun relaties en verknoping met de reguliere rijkspolitiekorpsen betreft.

De aard en omvang van het bestaande onderzoek

De geschiedenis van het rijkspolitieapparaat werd tot op heden slechts fragmentarisch beschreven. Tot voor kort bestonden er vooral meer intern georiënteerde publicaties die meestal waren geschreven door (voormalige) medewerkers van deze korpsen. Het grote voorbeeld hiervan is *De geschiedenis van het Wapen der Koninklijke Marechaussee* van de hand van de voormalig commandant W. van den Hoek. Dit lijvige boek verscheen in 1963. Van deze publicatie werden verkorte en herziene versies onder de auspiciën van het Marechausseemuseum geproduceerd (*Beknopt overzicht van de geschiedenis der Koninklijke Marechaussee* (Den Haag 1964) en *De Koninklijke Marechaussee in de Nederlandse samenleving* (Soest 1975)). Oud-directeur van het museum A. Weekenstroo bewerkte Van den Hoeks studie – die dezelfde titel behield als het boek uit 1963 – eind jaren tachtig en vulde die waar nodig aan (Soest 1990). Naast deze al wat oudere publicaties geeft het Marechausseemuseum geregeld brochures uit die over de meest uiteenlopende thema's gaan waar het de Koninklijke Marechaussee betreft.

Naar aanleiding van de opheffing van het Korps Rijkspolitie schreef J. de Jonge het gedenkboek *Korps Rijkspolitie 1945-1994* (Apeldoorn 1993). Volgens De Jonge geen wetenschappelijk naslagwerk maar een boek met de hoogte- en dieptepunten van het korps. Een ander voorbeeld waarin de geschiedenis van een deel van het

Korps Rijkspolitie werd vastgelegd, vormt het boek van L. Reijgersberg *Rijkspolitie Overijssel: punt erachter* (z.p. 1993). Ook het Nederlands Politiemuseum te Apeldoorn mag niet onvermeld blijven vanwege zijn rol in de reconstructie van de geschiedenis van delen van het rijkspolitieapparaat. Dit museum deed publicaties het licht zien over de Dienst Levende Have en de Dienst Luchtvaart van het Korps Rijkspolitie ('t *Zijn beesten bij de politie* (Apeldoorn 1996), *Vliegende dienders* (Apeldoorn 1997)). In 1998 schreef N. Manneke in opdracht van hetzelfde museum *Vrouwen van kaliber. Politievrouwen in de twintigste eeuw* (Apeldoorn 1998).

Het honderdjarig jubileum van de Rijksrecherche was in 1997 de aanleiding om in verleden en toekomst van deze dienst te blikken. Onder redactie van H. van de Bunt en E. Niemeijer verscheen dat jaar *Honderd jaar Rijksrecherche. Terugblik en toekomst* (Den Haag 1997). Verschillende auteurs leverden een bijdrage om de geschiedenis van dit deel van het rijkspolitieapparaat vast te leggen. Van verschillende andere specialistische onderdelen van het rijkspolitieapparaat bestaan feitelijk alleen brochures die meer bedoeld waren voor intern gebruik binnen de politie. Een voorbeeld vormt hier de brochure van J. Kallenborn, *Bureau Criminele Voorlichting. Nationaal Centraal Bureau voor de Criminele Politie. Geschiedenis en Organisatie* (Den Haag 1950).¹

Het wetenschappelijk onderzoek naar (delen) van het rijkspolitieapparaat is van meer recente datum. Een van de eerste studies was die van mijzelf van het Korps Politietroepen, *Het Korps Politietroepen. De politie-militair als steunpilaar van het wettig gezag, 1919-1940* (Soest 1997). Centrale vraag in dit proefschrift was waarom dit militaire politiekorps in juni 1919 was opgericht. Uit onderzoek bleek dat er een directe relatie bestond tussen het ontstaan van dit korps en de Novemberrevolutie van 1918. De officiële reden die werd gegeven, was dat het Korps Politietroepen politiediensten voor het leger verrichtte terwijl het feitelijk achter de hand werd gehouden om aan grootschalige ordeverstoringen het hoofd te bieden. In november 2001 publiceerde ik *De affaire-Oss. Van lokaal conflict tot nationale rel* (Amsterdam 2001). Dit boek is een analyse van de factoren die in 1938 leidden tot Nederlands eerste grote politieaffaire. Het ging hier om een crisis binnen het rijkspolitieapparaat die zo heftig was dat die Nederland op zijn grondvesten deed schudden. Maandenlang kon de Nederlandse burger er via de pers getuige van zijn hoe de verschillende (politie)autoriteiten openlijk hun conflicten uitvochten.

Medio 2003 promoveerde R. van der Wal op het proefschrift *Of geweld zal worden gebruikt! Militaire bijstand bij de handhaving en het herstel van de openbare orde 1840-1920* (Hilversum 2003). Zoals uit de titel al blijkt concentreerde Van der Wal zich op tal van vormen van militaire bijstand in deze periode. Voor de geschiedenis van het rijkspolitieapparaat is zijn dissertatie van belang waar hij ingaat op de verhouding tussen de bijstand leverende militairen, de Rijksveldwacht

¹ Begin jaren negentig vervaardigden C. Fijnaut en W. Vos een bibliografie van de politie in ons land (*Bibliografie van de Politie in Nederland 1813-1988*, Lochem 1992). In deze bibliografie zijn de meeste brochures opgenomen.

en de Koninklijke Marechaussee. Van zeer recente datum is het proefschrift van M. de Weger *De binnenlandse veiligheidstaken van de Nederlandse krijgsmacht* (Assen 2006). De Weger geeft een fraai beeld van de manier waarop onderdelen van de krijgsmacht gedurende de laatste decennia steeds meer betrokken raakten bij het handhaven van de binnenlandse veiligheid. Uiteraard had deze ontwikkeling gevolgen voor de verhouding tussen (Rijks)politie, de krijgsmacht en de Koninklijke Marechaussee. De discussie over wat de taken van de politie en wat die van de krijgsmacht zouden moeten zijn, komen in De Wegers proefschrift ampel aan bod.

Voor wat betreft de geschiedenis van de inlichtingen- en veiligheidsdiensten zijn er de laatste jaren verschillende publicaties verschenen. D. Engelen publiceerde in 1995 zijn *Geschiedenis van de Binnenlandse Veiligheidsdienst* (Den Haag 1995). F. Kluiters gaf een paar jaar daarvoor in het boek *De Nederlandse inlichtingen- en veiligheidsdiensten* (Den Haag 1993) een overzicht van een groot aantal inlichtingen- en veiligheidsdiensten die Nederland gedurende de jaren gekend had. In 1998 leverden B. de Graaff en C. Wiebes een bijdrage aan de historische kennis van het inlichtingenwerk met hun publicatie *Villa Maarheeze. De geschiedenis van de inlichtingendienst buitenland* (Den Haag 1998).

De opzet en relevantie van deze studie

Gelet op de staat van het onderzoek is het duidelijk dat het rijkspolitieapparaat als onderzoeksterrein op het moment van de start van onderhavig onderzoek nog verregaand braak lag. Over hele periodes is geen gericht onderzoek gedaan en ook rijkspolitiediensten, met uitzondering de Koninklijke Marechaussee (de studie van Van den Hoek), zijn zelden het voorwerp voor een meer omvattende monografie geweest.

Een duidelijk voorbeeld hiervan vormt de Rijksveldwacht. Hoewel dit korps ruim tachtig jaar heeft bestaan, is er nooit een publicatie verschenen met als doel zijn geschiedenis op enigerlei manier vast te leggen. Over het feitelijke functioneren van de Rijksveldwacht in de negentiende eeuw is dus opvallend weinig bekend. Vrijwel alle informatie is verloren gegaan, op een klein aantal brievenboeken na. In deze brievenboeken werd de correspondentie strikt naar chronologie vastgelegd. Deze bronnen zijn dus vrij toegankelijk. Belangrijke en minder belangrijke zaken zijn naar volgorde van binnenkomst ingeschreven. Een aantal van de weinige bewaarde exemplaren is terug te vinden in het Rijksarchief in Zeeland, waar van de brigade Zierikzee vrijwel alles, vanaf het jaar 1858, de tand des tijds heeft doorstaan.² Het Nederlands politiemuseum te Apeldoorn herbergt een aantal losse brievenboeken van willekeurige brigades; de nadruk ligt hier vooral op het interbellum. Helaas moet dus worden aangenomen dat het overgrote deel van dit

² Rijksarchief Zeeland, Archief commissaris der Koningin, rubriek 04, openbare orde en veiligheid, brievenboeken brigade Rijksveldwacht Zierikzee, inventarisnr. 321.1.

bronnenmateriaal met betrekking tot de Rijksveldwacht verloren is gegaan. Een reconstructie van het reilen en zeilen bij het korps moet dus worden gebaseerd op ander materiaal, zoals de sporadische stukken in het Nationaal Archief in Den Haag en de *Handelingen der Staten-Generaal*.³ Nog moeilijker wordt het als het om de onbezoldigde rijksveldwachters gaat. Hun optreden is nergens geregistreerd; alleen aanstellingen en intrekkingen van het onbezoldigde rijksveldwachterschap zijn in het archief van het ministerie van Justitie bewaard gebleven.

Problemen als deze leidden in de eerste discussies over de opzet van dit onderzoek onmiddellijk tot de conclusie dat in het komende onderzoek zou moeten worden geprobeerd de geschiedenis van het rijkspolitieapparaat in zijn geheel sedert het einde van de negentiende eeuw op een chronologische, samenhangende en systematische manier uit de doeken te doen. Hierbij was het vanaf het begin helder dat ik mij nadrukkelijk zou moeten beperken tot het algemene rijkspolitieapparaat. Er zou dus *niet* of toch niet uitvoerig, worden ingegaan op de inlichtingendiensten en het bijzondere politieapparaat. Alleen daar waar dit van belang was voor de geschiedenis van het algemene rijkspolitieapparaat wordt daar enige aandacht aan besteed.

Vanwege de uniformiteit van de deelstudies is er aansluiting gezocht bij een analyseschema dat voor het gehele onderzoek werd ontwikkeld en ook is uiteengezet in het overkoepelende deel dat naast de deelstudies verschijnt. In dit analyseschema staan de volgende invalshoeken op de geschiedenis van het rijkspolitieapparaat centraal:

1. de maatschappelijke context waarin het rijkspolitieapparaat evolueerde;
2. de politieke discussie aangaande het politiebestel en de rol van de verantwoordelijke departementen en daaraan gekoppeld de gevolgen voor de inrichting van het rijkspolitieapparaat;
3. de organisatie van de rijkspolitiekorpsen/diensten met betrekking tot beheer en gezag en met betrekking tot de interne organisatie;
4. de taak en taakuitvoering van de verschillende politiekorpsen/diensten werkzaam binnen het geheel van het rijkspolitieapparaat;
5. de internationale betrekkingen en de invloed daarvan op het rijkspolitieapparaat.

Door middel van dit analyseschema kon recht worden gedaan aan de meeste aspecten van de dynamiek die de evolutie van het rijkspolitieapparaat heeft bepaald. Maar er valt uiteraard meer te onderzoeken. Hierna zullen bijvoorbeeld de internationale betrekkingen wél ruim aan bod komen. Vanwege het gecompliceerde Nederlandse (rijks)politieapparaat ondernamen hooggeplaatste politiemensen de

³ Een enkele keer biedt de literatuur uitkomst. In een bundel verzamelde naturalistische verhalen wordt in een bijdrage enig licht geworpen op een opzichter der visserij. C. Buysse, "De opzichter der visserij", in: *Van het leven dat voorbijgaat*, naturalistische verhalen samengesteld door F. de Wit, Amsterdam 1982.

nodige buitenlandse studiereizen om zich op de hoogte te stellen van de inrichting van de politie in den vreemde. Engeland en Duitsland waren vóór de Tweede Wereldoorlog vaak lichtende voorbeelden van hoe het anders kon. Uiteraard was niet alleen de organisatie van de politie in het buitenland onderwerp van studie, maar ook ontwikkelingen op professioneel terrein. Daarbij moet worden gezegd dat deze initiatieven vooral werden genomen door (hoofd)commissarissen van de grote gemeentepolitiekorpsen. Dit neemt niet weg dat de kapitein der Koninklijke Marechaussee M. van Houten in 1919 het initiatief nam om te komen tot internationale politieke samenwerking. Deze coöperatie zou uiteindelijk uitmonden in de vooroorlogse Internationale Kriminalpolizeiliche Kommission (IKPK) en de naoorlogse internationale politieorganisatie Interpol. Zeer recent verscheen een geschiedenis van deze vooroorlogse commissie van de hand van de Duitse historicus J. Jäger met de titel *Verfolgung durch Verwaltung. Internationales Verbrechen und internationale Polizeikooperation 1880-1933* (Konstanz 2006).

Maar hiermee is de internationale samenwerking van de rijkspolitiediensten zeker niet volledig behandeld. Men denke bijvoorbeeld aan de samenwerking met soortgelijke diensten zoals de Duitse Gendarmerie en de *Gendarmerie Nationale Belge* in de grensgebieden. In het verlengde hiervan zouden vergelijkende historische studies over de ontwikkeling van verschillende Europese rijkspolitieapparaten zeer welkom zijn. In hoeverre waren er overeenkomsten en verschillen en hoe zijn die te verklaren? In het bijzonder zou een vergelijking tussen België en Nederland interessant zijn vanwege de gedeelde geschiedenis van het Verenigd Koninkrijk en de evolutie van het rijkspolitieapparaat in beide landen. Fijnaut gaf daartoe in 1979 een forse aanzet met zijn comparatieve studie en dissertatie *Opdat de macht een toevlucht zij? Een historische studie van het politieapparaat als politieke instelling* (Antwerpen/Arnhem 1979) en met *Een kleine geschiedenis van de huidige organisatie van het Belgische politiewezen* (Antwerpen/Arnhem 1995).

Een ander onderzoeksveld dat zeer zeker nadere studie verdient, is de feitelijke taakuitoefening van (Rijks)politiemensen. Hoewel er is geprobeerd om een zo goed mogelijk beeld te scheppen van hoe het politiewerk er aan de basis uitzag, bleek dit niet eenvoudig vanwege het gebrek aan beschikbaarheid van toegankelijke bronnen. (Zie de voornoemde problemen met betrekking tot de Rijksveldwacht.) Wellicht kan onderzoek aan de hand van gerechtelijke archieven meer licht op dit thema werpen. Het Marechausseemuseum is in het bezit van meer dan 40 meter brievenboeken op brigade-, district- en divisieniveau die helaas niet zijn ontsloten. Zo beslaan de brievenboeken van de brigade Maastricht de volledige periode 1831-1930. Tijdens steekproeven bleek dit materiaal zeer fraaie voorbeelden van de taakuitoefening op de werkvloer te bevatten. Een bronnenpublicatie zou een manier van ontsluiting kunnen zijn. Om de brievenboeken voor het nageslacht te bewaren is men in Buren momenteel bezig ze op microfilm te plaatsen.

Het feit dat er nog volop ruimte is voor nader onderzoek, doet natuurlijk geen afbreuk aan de wetenschappelijke relevantie van deze studie: voor het eerst is aan de hand van een samenstel van gepubliceerde en niet-gepubliceerde bronnen op

systematische wijze de geschiedenis van het gehele algemene rijkspolitieapparaat in beeld gebracht.

De maatschappelijke en politieke relevantie van deze historische studie spreekt welhaast voor zich op een moment dat er een enorme discussie woedt over de vraag in hoeverre het noodzakelijk is de Nederlandse politie op nationale leest te schoeien. In het kader van deze discussie kan de vraag niet worden ontweken in hoeverre een verdeeld rijkspolitieapparaat – met een Koninklijke Marechaussee en een Korps Landelijke politiediensten, plus nog een aantal bijzondere opsporingsdiensten – nog langer mogelijk en wenselijk is. Hoe heeft deze nieuwe verdeeldheid opnieuw kunnen ontstaan, tegen de achtergrond van de verregaande eenmaking van het rijkspolitieapparaat in 1945 met de oprichting van het Korps Rijkspolitie? Dat er potentiële risico's kleven aan een dergelijk duaal rijkspolitieapparaat heeft de vooroorlogse geschiedenis ten overvloede aangetoond. Na een paar relatief vreedzame decennia verslechterde de verhouding tussen de Koninklijke Marechaussee en de Rijksveldwacht zienderogen. Om over de negatieve gevolgen van de oprichting van het Korps Politietroepen in 1919 nog maar te zwijgen.

Gedurende het interbellum deden opeenvolgende ministers van Justitie pogingen het rijkspolitieapparaat te stroomlijnen, hetgeen resulteerde in een openlijke confrontatie in de affaire-Oss toen de Koninklijke Marechaussee zich hevig verzette tegen een mogelijk verlies van haar militaire status. Heden ten dage doet het Wapen dienst op de luchthavens en lijkt daarmee niet in het vaarwater van het KLPD en de regiokorpsen te komen. Nieuwe ontwikkelingen op het gebied van de politiezorg kunnen echter tot aanpassingen en overlappingsen leiden, waardoor vragen over competenties en naijver de kop weer kunnen opsteken. Men denke hierbij aan de uitbreiding van de Koninklijke Marechaussee in de noordoostelijke provincies na 1880. Een zekere differentiatie binnen het rijkspolitieapparaat kent haar voordelen. Zo is de grotere flexibiliteit van de Koninklijke Marechaussee ten opzichte van het KLPD en de regiokorpsen onmiskenbaar als het gaat om buitenlandse missies. De vraag is echter of dit soort relatief kleine voordelen opwegen tegen de sluimerende risico's. Opvallend is dat oud-hoofdcommissaris E. Nordholt nog onlangs wees op de merites van een gedeconcentreerde nationale politie.⁴ Dat wil zeggen van een politie zoals het Korps Rijkspolitie voor een deel al was. Een korps dat zijn nut had bewezen vanwege zijn efficiënte opbouw in posten, groepen en districten en dat hierdoor dicht bij de burgers heeft gestaan. Ook De Weger trekt in zijn dissertatie de conclusie dat de Koninklijke Marechaussee op dit moment meer burgerlijke dan militaire politietaken waarneemt en dat in de toekomst zal moeten worden overwogen het gendarmeriekorps in de reguliere politie op te nemen.⁵

⁴ *Algemeen Politieblad*, 154ste jrg., nr. 10, 14-5-2005, p. 12-15.

⁵ *Brabants Dagblad*, 20-2-2006.

De bronnen waar dit onderzoek op is gebaseerd

Wat is er aan onderzoek gedaan om antwoord op de vele onderzoeksvragen te verkrijgen en invulling te geven aan het voornoemde schema? Aan de basis van deze studie over de geschiedenis van het rijkspolitieapparaat liggen – voor de periode tot 1940 – op het nationale niveau de archieven van het ministerie van Justitie en Binnenlandse Zaken berustend bij het Nationaal Archief in Den Haag. Zij beslaan de periode 1880 tot plusminus 1955. Voor de periode vanaf 1848 tot 1880 is vooral gebruikgemaakt van de bestaande oude literatuur. Aangezien de archieven van Justitie en Binnenlandse Zaken zogenaamde verbalenarchieven zijn, zijn de archiefstukken met betrekking tot de politie alleen te traceren via de bijbehorende jaarindexen. Dit betekende dat eerst alle handgeschreven indexen moesten worden doorgenomen om eigen inventarissen van al het mogelijk relevante materiaal te vervaardigen. De inventarislijsten werden daarna gebruikt om interessante stukken te lichten. De inventarissen zijn een belangrijk hulpmiddel gebleken en kunnen wellicht andere onderzoekers op het gebied van de geschiedenis van de Nederlandse politie van groot nut zijn. De bedoeling is ze na afloop van deze studie ter beschikking te stellen van het Nationaal Archief.

Naast deze departementale archieven is gebruikgemaakt van het omvangrijke archief van de inspecteur der Koninklijke Marechaussee, dat teruggaat tot het midden van de negentiende eeuw. Van dit archief is eveneens een inventarislijst van relevant materiaal gemaakt. Het onderzoek voor de periode tot 1940 strekte zich ook uit over het archief van het ministerie van Financiën en verschillende kleinere archieven, zoals dat van de Commissie-Donner, de collectie Oss en het persoonlijke archief van oud-minister van Justitie J. van Angeren.

Voor de vooroorlogse periode bleken naast deze archieven op nationaal niveau ook de archieven van verschillende commissarissen der Koningin waardevol. De kabinetsarchieven van de commissarissen der Koningin in Zeeland, Limburg, Groningen en Friesland leverden het nodige bruikbare materiaal op. Ook hier werden inventarissen van gemaakt die bij gelegenheid zullen worden overgedragen aan het Nationaal Archief. In de toekomst kunnen onderzoekers zich dan snel een beeld vormen van wat zij op provinciaal niveau aan materiaal met betrekking tot de politie mogen verwachten.

Voor de periode 1940-1945 is veelvuldig gebruikgemaakt van het archief van het Directoraat-Generaal van Politie. Vanwege het belang van dit archief is het volledig doorgenomen en zijn van de meest belangrijke stukken kopieën vervaardigd. Voor de jaren direct na de Tweede Wereldoorlog kwamen ook de zuiveringsarchieven en de archieven van het Militair Gezag voor onderzoek in aanmerking. Van dit laatste archief is eveneens een inventarislijst vervaardigd.

Naast deze archieven op nationaal en provinciaal niveau werd ook onderzoek verricht in de archiefbestanden van de beide Nederlandse politiemusea: het Nederlands Politiemuseum te Apeldoorn en het Marechausseemuseum te Buren. In Buren werd de prachtige persoonlijke collectie van M. van Houten geraadpleegd.